

NÉHÁNY SZÓ JÖVŐ NÉPSZÁMLÁLÁSUNKRÓL.

(Felolvasatott a m. tud. Akadémia II. osztályának 1890. márczius hó 10-én tartott ülésében.)

A kereskedelemügyi miniszter ur által az 1890/91-ben tartandó népszámlálásról benyújtott törvényjavaslat immár törvényté vált. E népszámlálás a harmadik, melyet felelős kormányunk hajt végre és melynek központi feldolgozását az orsz. statisztikai hivatal eszközli.

Az alkotmányát visszanyert Magyarországnak egyik leg-sürgősebb teendője volt, hogy népességét s annak különböző viszonyait pontosan számbavegye és mindjárt az alkotmányos korszak elején végrehajtatott az 1869/70-iki népszámlálás, mely egyuttal a fiatal statisztikai hivatal életképességének is első tűzpróbája volt.

A nevezett népszámlálás teljesen megfelelt a statisztikai tudomány akkori állásának és népünk ismertetéséhez gazdag adatokat szolgáltatott; volt azonban egy igen érezhető hiánya, az t. i., hogy a nemzetiségi viszonyokat egészen figyelmen kívül hagyta. Sajátságos felfogás uralkodott akkor mindazon kérdések tekintetében, melyek a nemzetiségi kérdéssel csak némileg is összefüggtek, a félnépség és túlhajtott liberalizmus szerencsétlen vegyülete, mely a legkitünőbb elmék ítéletét is tévutra vezette. Az erőtlen, félnépség nemzetiségi politika azonban, bár évtizedekre kiható bajokat okozott, nem tartotta fenn magát egy évtizedig és a jelenlegi kormány, mely a nemzeti öntudatnak a nemzetiségi kérdésben is súlyt és nyomatókat tudott adni, a következő népszámlálás alkalmával nem látta szükségesnek kitérni a nemzetiségi viszonyok számbavétele elől.

Az 1880-ik évi népszámlálás legnagyobb előnyeit az 1869/70-ikivel szemben épen abban látjuk, hogy végre a nemzetiségi viszonyokról biztos tájékoztatást nyertünk. Ismerjük

belőle az egyes nemzetiségek számerejét, megoszlását, sőt azt is tudjuk, hogy az idegen nemzetiségek közül hány beszéli az állam hivatalos nyelvét, a magyart. Másik nagy haladás a módszer tekintetében történt. Míg ugyanis a hetvenedik népszámlálás a *tabelláris* összeírás alapján hajtatott végre és a mi hiba künn a községekben és megyékben belecsúszott, az benne is maradt s a táblázatokban foglalt rovatokon kívül az adatokat újabb kombinációba nem lehetett hozni, addig a nyolczvanadiki népszámlálás az *egyéni számláló-lapok* rendszerére tért át, melynek következménye nemcsak az adatok központi egyöntetű feldolgozása lett, hanem az adatoknak számos kombinációban való összehasonlítása és kihasználása, mely kombinációk tanulságosnál tanulságosabb eredménnyel jutalmazták a fáradságot.

Keleti Károlyé, az országos statisztikai hivatal mély tudományú igazgatójaé az érdem, hogy a számláló-lapok rendszerét hazánkban már akkor alkalmazni merté, midőn még a műveltebb külföld is tétovázott. A siker teljesen igazolta Keleti merész kezdeményezését, mit alig bizonyíthatna fényesebben, mint az a körülmény, hogy ma már a magyar példa hatása alatt Ausztria is, mely 1880-ban még a régi tabelláris rendszert követte, át készül térni a számláló-lapok rendszeréhez.

Kérdés tárgya sem lehet tehát, hogy az 1890-iki népszámlálásunk a megelőző népszámlálás módszere alapján fogantassék-e, vagy sem? Az új népszámlálási törvényből örömmel látjuk, hogy a legutóbbi népszámlálás alkalmával kipróbált és jónak bizonyult rendszer, a maga egészében fenn fog tartatni és az adatoknak hasonló, sőt még nagyobb gazdagságára számíthatunk, mint 1880-ban. Az egyéni számláló lapoknak, a mint említettük, főelőnyük éppen abban rejlik, hogy a legkülönbözőbb kombinációk által az ősanyag bámulatos kihasználását teszik lehetővé. A statisztikai hivatal azonban legutóbbi népszámlálásunk alkalmával a kihasználásnak koránt sem ment el legszélső határáig. Az ősanyagnak roppant tömege magát az új rendszer életbeléptetőjét is megdöbbenette és minthogy a hivatalnak akkor még igen csekély tisztikara mellett, a hirtelen összetoborzott nagyszámú ideiglenes munkásra kellett támaszkodni, a költségekre szánt hitel pedig fogytán volt, czélszerűbbnek látszott a különböző viszonyok kombinációját nem szaporítani túlságosan.

Azóta változtak a viszonyok, ma már az orsz. statisztikai hivatalnak tekintélyes számú, jól begyakorlott tisztikara van és néhányan Keleti tanítványai közül nemcsak a rendes sablon-munkákra alkalmasak, hanem önálló szerepkört is képesek betölteni. Ily erőkre és a közelmúlt tapasztalataira támaszkodva, jövőre szélesebb alapot lehet vetni népszámlálásunknak és a népesség oly viszonyainak kiderítésére is vállalkozhatunk, melyek legutóbb nem vétettek számba.

A népesség alapos ismerete mindig rendkívüli fontossággal bír, de talán soha nem volt annyira fontos, mint jelenleg. Az abszolutizmus nyügétől megszabadult fiatal Magyarország lázas tevékenységgel igyekezett helyrehozni a századok mulasztásait és belebonyolódott abba a bajba, mely az osztrák abszolut-rendszer alatt állandó csapásként nehezedett a monarchia népeire, t. i. a krónikus deficitbe. Alig egy fél évtized alatt a merész reményeket keserű kiábrándulás, kishitű csüggedés váltotta fel, az állam hitele megromlott, az egész közgazdasági élet súlyos válsággal küzdött. A veszély, mely egész állami létünket romlással fenyegette, a politikai pártok kibékülését, egyesülését vonta maga után és megkezdődött az államháztartás rendezésének sysiphusi munkája és nehéz viszonyok közepette folyt egész másfél évtizedig. E küzdelem lekötötte a nemzet legjobb erejét s bár a lassú haladás minden téren kétségbevonhatlan, kevés oly nagyobb szerű alkotásra maradt idő, mint a minőt a közlekedés terén felmutathatunk. Ma azonban államháztartásunk rendezve van és a munkakedv és tetterő, mely a kormányon kezdve az egész nemzetet hevíti, egy új reform-korszaknak nyitja meg fényes perspektíváját.

A reformok keresztülviteléhez egyik multhatatlan kellék, hogy népünket és annak fontosabb életviszonyait részletesen ismerjük, nem szabad tehát elszalasztanunk a kínálkozó alkalmat és legközelebbi népszámlálásunk fogantatásakor annyi adatot kell gyűjtenünk, a mennyit a nagy művelet jóságának kockáztatása nélkül csak beszerezhetünk, a feldolgozásnál pedig a lehetőségig ki kell használnunk a beérkező ösanyagot. És a mint közgazdasági teendőink közül különösen egy nagy feladat magaslik ki: a hazai ipar megteremtésének, fejlesztésének és felvirágoztatásának fontos feladata, ugy a népesség számbaveendő életviszonyai közül is különösen egy

kiván behatóbb tanulmányozást, mely épen az ipar megteremtésének szempontjából roppant fontossággal bír, e viszony: *népünk foglalkozása.*

Ha őszinték akarunk lenni, meg kell vallanunk, hogy legutóbbi népszámlásunknak leggyöngébb része épen népünk foglalkozásának kiderítése volt. Ez különben már a tárgy természetéből is folyik, mert nincs kinyomozandó viszony, mely oly komplikált, oly bizonytalan és oly nehezen megállapítható volna, mint épen a foglalkozás. De az 1880-iki népszámláláskor kidolgozott foglalkozási statisztika gyöngeségét még egy más körülmény is indokolja. A tervbe vett iparstatisztika, mely 1884-ben csakugyan végrehajtott, részben felmentette volt a statisztikai hivatalt, hogy a foglalkozási viszonyok kutatásában a részletekig menjen, népünk ipari foglalkozására sokkal jobb fényt vala derítendő a tervezett specziális felvétel. Az iparstatisztikához fűzött remények azonban nem egészen valósultak meg, az adatok hiányosan folytak be és az új meg új pótlások daczára az iparosoknak az iparstatisztika által konstatált száma jóval alatta maradt a népszámlálás alkalmával kiderített létszámnak, világos jeléül, hogy az iparstatisztikai felvételből nagyon sok iparos ki-maradt. De nem is lehetett ez máskép; oly eszközökkel, minők az iparstatisztikai adatgyűjtésnél rendelkezésünkre álltak, jobbat, teljesebbet nem igen lehetett adni, ahhoz egy, a népszámlálással vetekedő nagy és költséges műveletre volna szükség, minő a Németbirodalomban az 1882-iki Berufszählung és az ezzel kapcsolatosan végrehajtott Gewerbezählung volt, de ilyenre Magyarország nem áldozhat. Fel kell tehát használnunk azt a nagy apparátust, melyet a népszámláláskor mozgósítunk és ezen az úton kell lehetőleg kimerítő foglalkozási statisztikát teremtenünk.

Jövő népszámlálásunkat tehát főleg a foglalkozási és kereseti viszonyok kiderítése tekintetében óhajtanók továbbvinni a legutóbbi számlálásnál. Mielőbb azonban rövid értekezésünk tulajdonképeni tárgyára, a foglalkozási statisztikára áttérnénk, röviden összefoglalva, néhány általános megjegyzést is óhajtunk tenni a népszámlálás végrehajtására és a számláló lap egyik-másik kérdőpontjára nézve.

Nem akarom ismertetni a népszámlálási adatok begyűjtésének külső apparatusát: az a legutóbbi népszámlálás

idejéből elég friss emlékében él mindenkinek. Legközelebb sem igen lehet más, csak azt nem szeretnők, ha ismét szabályul mondatnék ki, hogy a számláló lapot a háztartás feje tartozik kitölteni s csak ha nem tudná, töltheti ki a számláló ügynök. Nem elvi szempontból mondom ezt, csak a gyakorlati czélszerűség szempontjából. A mult népszámlálás alkalmával volt alkalmunk tapasztalni, hogy az ezerféle olvashatatlan irás, mely a kimondott rendszer természetes következménye, mennyire megnehezíti a feldolgozást. Az által, ha a számláló ügynökök töltik ki az egyes felek bevallása alapján a számláló lapokat, még nem látjuk az önszámlálás elvének csorbitását; csakhogy mulhatatlanul szükséges, hogy a számláló ügynökök megbízható egyének legyenek, kik hiven jegyzik be azt, -a mit az egyes háztartások fejei bevallanak.

A számláló ügynököknek nagyon fontos szerep jut a népszámlálásban, jóformán tőlük, az ő buzgalmuk, értelmességük és megbízhatóságuktól függ az egész nagy művelet sikere. Kivánatos tehát, hogy a politikai hatóságok már jó eleve kiszemeljék és beiskolázzák az alkalmas egyéneket. A megválasztást, különösen a nemzetiségi többségű vidékeken kell nagy óvatossággal és tapintattal eszközölni, nehogy épen nemzetiségi tekintetben hamis adatoknak jussunk birtokába. Kétszeresen kell ügyelni ott, hol balfogalmak vannak elterjedve, a hol a vallást azonosítják a nemzetiséggel s például a tiszta magyar anyanyelvűt is, ha görög keleti vallású, oláhnak nevezik. Mi magyarok saját előnyünkre meg nem hamisítjuk az adatokat, részint azon türelmességnél fogva, mely fajunkat jellemzi, részint mert tudjuk, hogy az öncsalásból hasznunk nem, csakis kárunk lehet; de viszont ébren kell örködnünk a felett, hogy nemzetiségi izgatók, a magyarság rovására hamis adatokat ne csempészszenek a számláló lapokba. Mindenekelőtt szükséges tehát az ügynökök gondos megválasztása s ha legkisebb gyanu merül is fel, szigorú ellenőrzése, szándékos hamisítás esetén pedig az illető számláló kerületben az ő költségükre újabb számlálás foganatosítása.

Szándékos hamisítás legfőljebb az anyanyelv beírásánál fordulhat elő, de annál tágabb tere van a tévedésnek, félremagyarázásának számos kérdőpontnál, különösen a foglalkozás és foglalkozási viszony megjelölésénél. A statisztikai hivatal

eloszlasson és lehetővé tegye, hogy egyöntetű, hibátlan adatok kerüljenek be. A részletes utasításoknak azonban nem igen van meg a kívánt eredményük, az emberek a hosszú, száraz magyarázatot, ha elolvassák is, de nem tartják emlékezetükben; talán ha egy kis népszerű munkát adnánk ki a népszámlálásról, több foganatja lenne.

Az egyöntetű adatok szolgáltatásának kedvéért, azt is célszerűnek látnám, ha előzetesen kitöltött minta-házigyűjtőlajstromok és számláló lapok küldetnének szét, melyeket a járási szolgabírák azzal az utasítással köröztetnének járásuk községeiben, hogy a községek előjárói, ha esetleg egy vagy más kérdésre kételyük merülne fel, arról jelentést tegyenek. Célszerűnek találnám továbbá, hogy miután már ugy a megyei, mint a járási, sőt a községi hatóságok is megismerkedtek a használandó nyomtatványokkal, az orsz. statisztikai hivatal 5—6 ügyesebb tagját kiküldené a vármegyék székhelyére, hol az e célból a központba behívott járási szolgabírák részvételével apróra megbeszéltetnék az egész népszámlálási művelet s eloszlatatnának a netalán felmerült kételyek.

Bocsánatot kell kérnem, tisztelt Akadémia, hogy ily tisztán gyakorlati s minden tudományos szín és máz nélküli dolgokra is kiterjeszkedem, de szolgáljon mentségemül, hogy épen e gyakorlati eljárástól függ az egész népszámlálás eredményének belbecse és tudományos értéke.

Az azonban már a tudomány szempontjából is fontos, hogy mit tudakolunk, mily kérdésekre kívánunk feleletet.

A legutóbbi népszámlálás alkalmával használt házigyűjtőlajstrom és számláló lap általánosságban jónak bizonyult. De némi módosításra, illetőleg kibővítésre mindkettő rászorul.

A korábbi házigyűjtő lajstromon a háztartáshoz tartozó távollevők csak egy összegben mutattattak ki, tekintet nélkül, hogy benn a hazában vagy a külföldön tartózkodtak-e. A távollevők bevallása a dolog természeténél fogva soha sem lehet teljesen pontos, de igenis megközelítheti a valóságot és én részemről a háztartáshoz tartozó távollevők célszerű kimutatásában látom a *jogi népesség* valamennyire megbízható megállapításának egyedüli lehetőségét. Arra nem számíthatunk, hogy a külföldi kormányoktól kapjuk meg a külföldön élő magyar honpolgárok számláló-lapjait vagy kimutatását, mert ha lelkiismeretesen eleget akarnának is tenni ennek a

terhes kötelességnek, ott áll egy legyőzhetetlen akadály, hogy t. i. a különböző államok nem egy és ugyanazon időben hajtják végre népszámlálásukat. A jogi népességet tehát saját adatainkból kell megállapítanunk s hogy erre a múlt népszámlálás alkalmával nyert adatok nem voltak kielégítők, köztudomású.

A háztartáshoz tartozó távollevőknél tehát külön kellene kimutatni azokat, a kik a magyar korona országaiban, külön, a kik Ausztriában és ismét külön a kik külföldön tartózkodnak vagy tényleges szolgálaton a közös hadseregnél, haditengerészetnél vagy a honvédségnél vannak.

A *lakviszonyok* kimutatása egészen megfelelő volt s hogy jövőre a háziállatok helyett a különböző épületek építési anyaguk és tetőzetük szerint számláltatnak össze, csakis helyeselhethjük. Megbecsülhetetlen adatoknak jutnak ily módon birtokába a biztosító-intézetek s tűzrendészeti szempontból is számos becses utmutatást nyerünk.

A számláló-lapon az első érdemleges kérdés ez volt: mikor született? A *korviszonyokra* különös súlyt kell fektetnünk. Egy nép életének megítélésére alig van fontosabb adat a korviszonynál, különösen ha azt a születések nagyságával kombináljuk. A megszámlált egyének korát eddigi két népszámlálásunk is kutatta és pedig a 70-iki azt kérdezte, hogy *hány éves*, a 80-iki, hogy *mikor született?* Az előbbi tehát az évek számát, az utóbbi a születési évet. A kérdés feltevésénél természetesen csak a czélszerűségi szempontok lehetnek irányadók: utóbbi népszámlálásunk az 1872-iki szentpétervári stat. nemzetk. kongresszus álláspontjára helyezkedett, mely abból a tapasztalatból indulva ki, hogy a korévek bevallásánál túlságos sok 30, 40, 50, szóval kerek számú életkort vallanak be, a születési év tudakolását ajánlotta. A tapasztalat nem igen igazolta az újabb eljárást, mert most meg a 0-val végződő születési évek voltak aránytalanul megtömve s minthogy a népszámlálás éve is 0-val végződött, a kerek korévek túlságos számához csak úgy eljutottunk, mint korábban. Hogy a népesség, különösen az idősebbek korára nézve egy-két évi eltérést sem engedő pontos adatokat nyerjünk, semmiféle módszer mellett nem érhetjük el; de az nem is fontos, a magasabb korosztályoknál ugysem az egyes éveket tekintjük, hanem valamennyi statisztikai műveletnél legalább is 5 éves

korcsoportokkal dolgozunk. Egyébiránt Keleti már a 80-iki számlálásnál is rájött egy matematikai formulára, mely mellett az évtizedi és ötéves tévedések a legnagyobb valószínűségi kalkulus szerint helyreigazítandók volnának. Lehet, hogy a jelen népszámlálásnál ezt alkalmazásba is vesszük. Mert rajta kell lennünk, hogy a mennyire csak lehet, a korviszonyokról megbízható adatokat szerezzünk s szerény véleményem szerint, a korábbi eljárás a sikernek több biztosítékát rejt magában, mint a születési év tudakolása. A kellő műveltséggel nem bíró ember, már pedig ez képezi a népesség zömét, saját korát nem úgy tartja számban, hogy ekkor meg ekkor született, hanem úgy, hogy tavaly ennyi idős volt, az idén meg ennyi és így tovább évről-évre, ez tehát a számlálás alkalmával nem tudja születési évét bevallani, hanem csak életkorát s a számláló ügynök kénytelen ebből kiszámítani a születési évet, a mi nemcsak fáradsággal jár, hanem tág kaput nyit a tévedéseknek is. Ez oknál fogva, bár reakzionáriusnak látszom és oly fényes testület véleményével jövök is ellentétbe, mint a szentpétervári statisztikai kongresszus, nem habozom kimondani, hogy a régi eljárást helyesebbnek tartom és a kor kérdését a számláló-lapon jövőre így óhajtanám feltenni: *hány éves vagy hónapos?* ezzel megadván a lehetőséget, hogy az egy évet be nem töltött gyermekek kora is kimutattassék.

A *születési hely és illetőség* kérdésére nincs megjegyzésem; fel kell vennünk mindkettőt, bár az utóbbira, az illetőség tekintetében uralkodó zavaros fogalmak miatt megbízható feleletet nem mindig fogunk kapni, de legalább megtudjuk belőle a külföldi illetőségűek számát. Ez maga nem csekély eredmény; az különben sem bir statisztikai szempontból nagy fontossággal, hogy a magyarországi honosok, mely községbe vagy megyébe illetőségűek.

A *hitfelekezetek* kérdése is egyszerű s egyike azon kérdőpontoknak, melyekre a legmegbízhatóbb feleletet kapjuk. A feldolgozásnál azonban ez irányban is lesz némi javítani valónk. A mult népszámlálás alkalmával csak a bevett vallásfelekezetek hívei mutattattak ki külön, a többi »egyéb felekezetű« közös gyűjtő név alá foglaltatott. Ez ma már, midőn a nazarénusok és egyéb szekták mind több hivatoborzanak maguknak, nem elégséges; ha tényleges állapotainkat valóban

ismerni akarjuk, úgy ezeket külön fel kell tüntetni. Azon fontosságnál fogva pedig, melylyel nálunk a felekezeti viszonyok nemzetiségi, társadalmi és kulturális szempontból bírnak, a felekezeti viszonyt még több viszonynyal is szeretnők kombinálni, mint 1880-ban.

Legutóbbi népszámlálásunk a *nemzetiségi viszonyokat* az anyanyelv kutatásával kívánta megállapítani. Ez eljárást, meggyőződésem szerint, általában sokan kárhoztatták és némelyek egyenesen a nemzetiség, mások a társalgási nyelv, mások ismét a családban beszélt nyelv tudakolását látták volna célszerűbbnek. E kérdéssel Keleti Károly számos munkájában behatóan foglalkozott s hogy a kérdést nyomós érveivel és az 1880-ki népszámlálás sikerével eldöntötte, azt nemcsak én állítom, hanem Ausztriában is éliszerték, hol a társalgási nyelv: az *Umgangssprache* helyett jövőre szintén az anyanyelvet fogják kérdezni. A nemzetiségi viszonyok azonban az anyanyelv alapján, mely e nehezen meghatározható fogalom legbiztosabb kriteriumául kínálkozik, nemcsak helyesen tudakoltattak, hanem a begyűlt adatokból mintaszerűleg is dolgoztattak fel és részünkről legfőlebb még a foglalkozásnak az anyanyelvvél való kombinációját tartanók szükségesnek. Egy pontra nézve azonban még sem helyeselhetjük a legutóbb követett eljárást; ez a pont a beszélni nem tudók külön kimutatása. Igaz, hogy ha anyanyelvet kérdezzünk, ennek logikai folyománya, hogy azt, a ki beszélni nem tud, ne vegyünk semmiféle nyelvűnek. A szigorú következtetés azonban sokszor insequentiákra vezet, ez történt a 80-iki népszámlálásnál is. A számláló lapok kitöltésénél éppen e tekintetben, a kellő utasítások daczára, a legnagyobb bizonytalanság uralkodott, némely vidéken csak az egy éven aluli gyermekeket sorozták a beszélni nem tudók közé, máshol a két éven aluliakat, sőt sokat a 2—3 évesek közül is. A nem egyöntetű adatok a feldolgozás alkalmával a statisztikai hivatal, bizonyos normativum megállapítására kényszerítették és irányelvül mondatott ki, hogy az 1880-ban született, vagyis egy éven aluli gyermekek tekintet nélkül a számláló lap bevallására, egyáltalán a beszélni nem tudók közé számittassanak. Ezeken kívül azonban természetesen mindazok, kik a számláló lapon beszélni nem tudóknak mondatnak, bármily korúak voltak is, szintén oda számittattak. Oly vidékeken

vagy megyékben tehát, hol a legkisebb csecsemőnél is kimutattatott az anyanyelv, a beszélni nem tudók száma aránylag kisebb lett, mint ott, hol a tényleg még beszélni nem tudó egy-két éveseket az utasításhoz hiven mutatták ki. Ez az eljárás nem történt a magyarság előnyére, a feldolgozásnál figyelemmel kísértük ezt a momentumot, s azt láttuk, hogy különösen a nemzetiségi vidékeken adtak anyanyelvet a kisdedeknek is. Hogy e visszasságokat elkerüljük jövőre, ellentétben az 1880-ival, az utasításban határozottan ki kellene mondani, hogy a beszélni nem tudók lapján az apa vagy családfő anyanyelvét kell kimutatni. Ha így a leggyengébb kortól kezdve birtokában leszünk a nyelvviszonyokat megvilágító adatoknak, annál érdekesebb összehasonlítást tehetünk a család nyelvét képviselő kisdedek és 6 éven aluli gyermekek és a 6 éven felüli iskolaköteles gyermekek között, kiknél ha nem is mindenütt, de a városokban az iskola már éreztetheti magyarosító befolyását.

Még egy megjegyzésem van az anyanyelv-, illetőleg nemzetiségre. 1880-ban a horvátok és szerbek, igaz, hogy az illetékes képviselő javaslatára összefoglaltattak horvát-szerb néven. Alig hiszem, hogy ez eljárás indokolható volna. Az eddig elfogadott megkülönböztetés, mely abban állott, hogy a szerbek cyrill betűt használnak az írásnál, a horvátok latint, a számlálásnál ki nem derül, mert az az alkalmazott ügynöktől függ. A valláskülönbség, hogy a horvátok katolikusok, a szerbek óhitűek, sem áll általában, mert Magyarország déli vidékén akárhány szerb katolikus, az ugynevezett bunyevácok laknak. A horvátok és szerbek között egy közös törzshöz tartozásuk és közeli nyelvrokonságuk daczára erős antagonismus uralkodik. Mindkettőt erősen áthatja saját külön nemzetiségüknek tudata, mi értelme volna tehát annak, hogy mi erővel egy kalap alá akarjuk őket vonni? Ez ethnografailag és politikailag egyaránt helytelen eljárás, bár bajos lesz rajta segíteni.

A *családi állapot* tudakolásánál eddigi népszámlálásaink csak a törvényes állapotra terjeszkedtek ki, pedig erkölcsi és társadalmi szempontból rendkívül fontos volna tudnunk a törvénytelen állapotokat is, t. i. egyrészt a vadházasságban élőket, másrészt azon házastársakat, kik elválva élnek, a nélkül, hogy törvényesen el volnának választva. Némelyek

a kérdésnek ilyenén kiterjesztését azért nem helyeslik, mert ezt kellemetlen beavatkozásnak tartják az egyéni viszonyokba. Részünkről ily kiméletre, különösen a vadházasságot illetőleg, a mely különben is köztudomású szokott lenni, nem tartjuk érdemesnek; más ok az, a mely miatt bár nem örömet, mi is lemondunk a társadalom említett két kórtünetének kutatásáról. Ez ok, hogy az esetben egy személynek kétféle családi állapotát lehetne bejegyezni, mert a vadházasságban élő lehet nőtlen, vagy hajadon, lehet házas, lehet özvegy, lehet törvényesen elvált vagy törvényes elválás nélkül külön élő, már pedig a szabatosan formulázott számláló lapnak egyik lényeges kelléke, hogy egy kérdésre csak egy feleletet lehessen adni.

Számláló lapunkon a családi állapot után a foglalkozás következik, ezt azonban, mint legfontosabbat, utoljára hagyom s előbb néhány szóval a hátralevő pár kérdéstről emlékszem meg.

Az *írni-olvasni tudás*, mint az általános elemi műveltség fokmérője, egyike a legérdekesebb kérdéseknek és a mellett a kérdés oly egyszerű, hogy rá egészen szabatos feleletet kaphatunk. Sokkal nehezebb a következő kérdés: »beteg-e, hány nap, hét és hónap óta?« Megvonni a határvonalat a valódi betegség és a muló gyöngékedés közt, mindig nehéz és önkényes dolog s ebből önként következik, hogy a bevallás nem történik egyöntetűen, mi az adatok becsét erősen devalválja. Ezen csak úgy lehetne segíteni, ha a betegség nemét is tudakolnók, a mi azonban, tekintve, hogy az ügynökök nem orvosi szakközégek és egyes betegségek tudakolása csakugyan zaklatással járna, kivihetetlen dolog.

Nem látnánk ellenben a közönségnek zaklatását, sem semmi sértőt vagy bántót reá nézve, ha a *testi és szellemi fogyatkozások* a jegyzet helyett a számláló lap kérdései közé vétetnének fel. Akkor bizonyára tökéletesebb adatokat nyernénk, mert az utasításnak az a pontja, hogy a jegyzetben a testi és szellemi fogyatkozások tüntetendőek ki, könnyen kikerülheti a figyelmet. A kérdést ilyenformán lehetne formulázni: »Esetleges testi vagy szellemi fogyatkozások (mindkét szemére vak, siketnéma, hülye, elmebeteg)«. Ez megfelelné annak, a mi a régi utasítás szerint kívántatott, csak hogy a vakság szabatosabban lenne meghatározva, mert az egyik szem hiánya még nem állapítja meg a vakságot.

De ideje áttérnünk a számláló lap egyik legfontosabb és korábban legelhanyagoltabb kérdésére, a *foglalkozásra*. Az a sovány eredmény, melyet legutóbbi népszámlálásunk e tekintetben elért, ma már senkit sem elégíthet ki. Jövő népszámlálásunknak, ugy a kérdőpontok szabatossága és részletessége, valamint a feldolgozás tekintetében jóval tovább kell mennie.

De vajjon remélhetünk-e teljesen kielégítő foglalkozási statisztikát? A tapasztalatok nem szólnak valami biztatóan. A Németbirodalomban csakhamar az 1880-iki népszámlálás után egy külön felvételt láttak szükségesnek a foglalkozási viszonyok kiderítésére és 1882. június 5-én egy nagyszabású felvétel hajtatott végre, mely a német foglalkozási és kereseti viszonyoknak oly beható és részletes képét tárta fel, minőt népszámlálás alkalmával egyetlen állam sem volt képes elérni. Részünkről sem szabad tehát illuziókban ringatni magunkat és azt remélni, hogy a jövő népszámlálás alkalmával képesek leszünk a foglalkozási viszonyokra nézve oly adatokat teremteni elő, minőt a roppant költséggel és fáradsággal végrehajtott német Berufszählung szolgáltatott. De azért, ha jól formulázzuk a kérdőpontokat és helyes utasítással, a fentebb kifejtett módon megértetjük, hogy mily feleleteket kívánunk és végre, ha a begyűlt anyagot kellőleg kihasználjuk, nemcsak az 1880-iki foglalkozási statisztikánál adhatunk jobbat, hanem abszolút jót is nyujthatunk. 1880-ban — szerény véleményem szerint — már a kérdőpont sem volt egészen szerencsésen formulázva. Azt kérdeztük, hogy mi a »főfoglalkozása vagy keresete« és utána zárjel között »földműves, iparos, kereskedő, hivatalnok, katona, stb.-e?« A zárjel közötti részletezés, a helyett, hogy útbaigazítással szolgált volna, csak tévútra vezette a kitöltőt, mert igaz, hogy az utasításban ki volt mondva, hogy nem elég általánosságban azt mondani, hogy kereskedő, iparos, stb., hanem ki kell tenni, hogy: posztókereskedő, asztalos, stb. Az utasítást azonban sokszor nem veszik figyelembe és a zárjel közé foglalt általános kifejezéseket használják. Czélszerűbbnek vélném tehát a kérdést így formulázni: »Mi a hivatala vagy foglalkozása, minő termelési vagy iparágban működik?« Az ily módon feltett kérdés minden zárjel közötti magyarázat nélkül is határozottabb feleletet involvál.

Az önállóságot és szolgálati viszonyt legutóbbi népszámlálásunk is tudakolta és a kérdést jövőre sem mellőzhetjük, sőt az iparosoknál még tovább is menve, azt is szükséges volna kérdeznünk, hogy a gyáriparban, a kézműiparban vagy a házi iparban foglalkozik-e? Már e három kérdésre nyert feleletek is igen érdekes kombinációkra adnának alkalmat. Ily módon hű képet nyernénk az ország népének a különböző kereseti ágak között való megoszlásáról és az egyes kereseti ágakban működő egyéneknek szociális szempontból véghetetlenül érdekes tagozatáról.

A foglalkozás ily módon való kinyomozásával részben az iparstatisztika kérdését is megoldjuk, mert a mi az iparstatisztika személyi részét illeti, az csaknem a maga teljességében feltalálható az ismertetett foglalkozási statisztikában. Jól tudom azonban, hogy jelenleg, midőn oly fontos érdekek fűződnek hozzá, hogy létező iparunkat a legalaposabban megismerjük, nem elégedhetünk meg pusztán a személyi viszonyok ismeretével és egy újabb iparstatisztikai felvételtől a népszámlálás nem ment föl beününket. De éppen amaz új iparstatisztika érdekében is kívánatos a foglalkozási viszonyok oly irányú nyomozása, a milyent előadni szerencsém volt, mert nézetem szerint az új iparstatisztikától csak úgy várhatunk sikert, ha megbízható nyilvántartásunk lesz az összes önálló iparosokról s ez alapon indíthatjuk meg az adatgyűjtést és ellenőrizhetjük a befolyó adatok valódiságát és teljességét.

A foglalkozással bíróktól eddigi két népszámlálásunk is megkülönböztette a foglalkozással nem bírókat és így az egész népességre nézve eddig is meg lehetett állapítani a keresők és nem keresők számát. Fontos tudnivaló azonban — és ezt számos külföldi állam statisztikája meg is oldja —, hogy a nem keresők mely kereseti ágak terhére élnek. Míg tehát eddig csak azt kutattuk, hogy az egyes egyéneknek van-e és mily foglalkozásuk, vagy pedig nincs, jövőre a foglalkozással nem bíróknál azt is kérdeznünk kellene, hogy a család vagy háztartás feje mily foglalkozással bír. Egyszerűnek látszik, de a gyakorlatban igen nehéz, megvonni a határvonalat a keresők és nem keresők között; itt a legnagyobb gondosság mellett sem lehet elkerülni bizonyos anomáliákat. Például a német Berufszählung az iparos-tanonczokat a keresők (erwerbs-

thätig) közé számította, mint a kik az illető kereseti ágban tényleg foglalkoznak. Minthogy azonban a tanonczok nem mind saját munkájukból tartják fenn magukat, hanem sok-helyt szülők vagy egyéb hozzátartozók fizetnek értük, ép oly joggal azon kereseti ág terhére élő nem keresők sorába lehetne őket számítani, a mely kereseti ágban szülők vagy hozzátartozók, szóval a róluk anyagilag gondoskodó egyének működnek. Különös nehézséget okoz a háztartásban foglalkozók (feleség, női családtagok, házi cselédek) hovászámítása. Az 1870-iki népszámlálás alkalmával a háztartásban foglalkozó nők legnagyobb része, ha csak külön keresetük nem volt, foglalkozás nélkülinek vétetett. Az 1880-iki népszámlálás ki akarván ezt kerülni, a női számláló lapon a foglalkozásnál azt is kérdezé, *hogyan háztartásban foglalkozik-e?* Az kétségtelen, hogy a háztartásban foglalkozókat foglalkozás nélkülieknek csakugyan nem tekinthetjük, de az is kétségtelen, hogy határozott kereseti ághoz tartozóknak sem és végelemzésben mégis csak azon keresetág jövedelmére támaszkodnak, melyben a családfő tevékenyen működik. Az 1880-iki osztrák népszámlálás és a német foglalkozási statisztika az utóbbi szempontból indulva ki, a háztartásban foglalkozókat és a házi cselédeket minden egyes kereseti ágnál, mint nem kereső egyéneket mutatta ki. Álláspontjukban részemről szintén osztozom, bár nem hunyhatok szemet az itt felmerülő inkonzekvenziák előtt. Már a háztartásban alkalmazott cselédek-ről sem állithatni, hogy teljesen az illető keresetág rovására élnek, mert hiszen munkájuk által épen tényleg keresnek. Azontúl a háztartásban foglalkozó egyének nem foglalkoznak kizárólag ott, hanem, bár sokszor csak mellékesen, egy vagy más keresetágban tevékenyen is közreműködnek. Különösen gyakori az ilyen eset a földművelő népességnél, hol a háztartást vezető nő a mezei munkában is ugyancsak részt vesz és munkája, munkaereje nagyon is számot tesz a mezőgazdasági termelésben. Ezt a nehézséget vagy úgy lehetne elhárítani, hogy a nem keresők közé csak azok számítandók, kik kizárólag a háztartásban foglalkoznak, ellenben a kik a háztartás mellett valamely keresetág tevékeny munkásai, mint keresők a megfelelő keresetághoz számítandók; vagy pedig úgy, hogy a háztartásban foglalkozók egyáltalában a nem keresők közé számítottatnak ugyan, de mellékfoglalkozásuk

alapján az illető keresetágnál is számbavétessenek. Nézetem szerint az utóbbi eljárás helyesebb volna, mert a számláló lapok kitöltésénél kevesebb tért engedne az eltérő felfogásnak és így egyöntetűbb eredményre vezetne.

Ezzel egyuttal felvetettük a mellékfoglalkozások fontos kérdését. Legutóbbi népszámlálásunk a mellékfoglalkozásra is kiterjeszkedett, de csak az összeírásnál; a feldolgozásnál azonban ez a fontos viszony, idő és költség hiánya miatt, figyelmen kívül hagyatott. Jövőre, véleményem szerint, ezt semmi esetre sem volna szabad mellőzni, mert különben népünk foglalkozási viszonyairól soha sem fogunk helyes képet alkotni. Minél kevésbé érvényesül valamely országban a munkamegosztás, a foglalkozások annál inkább összefolynak és megállapításuk annál bizonytalanabb lesz. Hány iparos van nálunk, a ki egyuttal földjét vagy szőlőjét is műveli; lehet-e ezt csak iparosnak vennünk, mikor talán idejének, munkarejének legnagyobb részét a földművelésre fordítja és talán megélhetésének főforrását is az képezi? De még ugyanazon kereseti ágon belül is csak birtokosnak vegyük-e azt a földművest, ki saját földecskéjét műveli ugyan, de e mellett mint napszámos keresi kenyerét? Ha csak a főfoglalkozást kutatjuk, épen azok az érdekes árnyalatok, átmenetek mosódnak el, melyek ugy a termelés szempontjából, mint szociális szempontból a népismének egyik igen érdekes részét képezik.

Az elmondottakból folyólag népünk foglalkozását a következő hat kérdőpont utján vélnők legjobban megállapíthatni:

1. Mi a hivatala vagy foglalkozása, minő termelési-, forgalmi-, vagy iparágban működik?
2. Van-e mellékfoglalkozása és milyen?
3. Önálló-e vagy szolgálati viszonyban van-e?
4. Ha nem önálló, milyen minőségben és kinél van alkalmazva?
5. Ha iparos: a gyáriparban, a kézműiparban vagy a házi iparban foglalkozik-e?
6. Ha nem kereső, vagy csupán a háztartásban foglalkozó családtag, vagy pedig házi cseléd: mi a családfőnek vagy háztartás fejének a főfoglalkozása?

A foglalkozási viszonyok részletes kimutatásának kérdésével karöltve még egy nagyon fontos kérdés tolul előtérbe, t. i. hogy a népszámlálási nagy munkálatot nem lehetne-e felhasználni arra is, hogy végre mezőgazdasági statisztikánk-

nak régen érzett hiányán segítsünk és a mezőgazdasági és birtokviszonyokat végre valahára megismerjük. Attól a nagy apparátustól, mely az új földadózszabályozás alkalmával mozgósított, sokat vártunk, bár nem mindent, mert jól tudtuk, hogy az adókataszterben felvett parcellák és birtoktestek nem fejezhetik ki hiven a földbirtok tényleges megoszlását. Várakozásunk azonban hiú remény volt, mert még most, öt évvel a kataszter befejezése után sem ismerjük a kataszteri birtokviszonyokat és úgy látszik, hogy a nagy fáradsággal összeállított adatok egy része el is kallódott. Nem csuda tehát, ha kísértetbe jövünk s felvetjük a kérdést, nem lehetne-e a népszámlálás alkalmával a mezőgazdasági birtok-, esetleg üzemviszonyokat szintén számbavenni, ha nem is oly terjedelmesen, mint azt az 1882-ik évi német Berufszählungnál láttuk?

Sokat gondolkodtunk e kérdés felett s próbálgattuk úgy formulázni, hogy beleilljék a számláló lap keretébe, természetesen szem előtt tartva azt a mellőzhetetlen föltételt, hogy a számláló lap ne váljék annyira komplikálttá, hogy az által az adatok jósága veszélyeztessék. Bevalljuk őszintén, hogy nekünk a kérdést megnyugtatólag megoldani nem sikerült és utoljára is beláttuk, hogy csak egy külön specziális felvétel, mely mezőgazdasági szempontból különben is szükséges, van arra hivatva.

De ne legyünk túlságos követelők. Ha valamennyi kérdésre megbízható feleletet nyerünk, a begyűlt adatokból gondos feldolgozással a hasznos tanulságoknak már úgy is végtelen kincsét aknázhatjuk ki. A legtöbb adat a mult népszámlálás alkalmával is ügyesen kombináltatott, de mennyivel tovább jutunk népünk ismeretében, ha a régi s az imént említett új kombinációkon kívül, a foglalkozási viszonyokat összehasonlítjuk még a korról, családi állapottal, hitfelekezettel és nemzetiséggel. A népességi viszonyokat megítélni soha sem lehet helyesen magukban elszigetelten, hanem csak kölcsönös összefüggésükben, egymásra való hatásukban.

Népünk helyes ismeretére pedig — s ezt ismét hangsúlyoztam — soha nagyobb szükségünk nem volt, mint jelenleg. E nemzet a közel multban nagy feladatokat oldott meg, de ép oly nagy megoldatlan feladatok előtt áll. Politikai érettségével kivívta függetlenségét, előre törő szellemével

modern alapra fektette intézményeit, áldozatkészségével rendezte államháztartását. De most még hátra van, hogy a modern jogállamot, melynek már megveté alapját, kiépítse, hogy közigazdaságát a különböző ágak összhangzó fejlesztése által nagygyá növelje és a közös jóllétben, közös kulturában e hon különböző népelemeit egy nagy egységes, boldog nemzetté forraszsza. E nagy feladatok megoldásából a statisztika, mely a reformok homályos ösvényét megvilágítani van hivatva, szintén részt kér magának. Adja isten, hogy azok, kik a nemzet sorsát kezükben tartják, jövő népszámlálásunknak minél több hasznát vegyék és a statisztika szerény nap-számosainak munkája, bár láthatatlanul, hasson termékenyítőleg, mint a levegő, mely megporhanyítja a talajt és napfényre csalja a földben szunnyadó magot.

DR. JEKELFALUSSY JÖZSEF.